

Jørgen Holmgaard

Hjertesorg og andre sorger

I

H. C. Andersens lille fortælling *Hjertesorg*¹ er dateret til 1853, men kan - som det er blevet påvist på grundlag af Andersens dagbøger² - føres tilbage til en konkret oplevelse i 1847. Inden for den socioøkonomiske virkelighed, som knytter sig til disse år, peger teksten selv på et bestemt fænomen, aktietegningen, som den direkte har indoptaget og placeret centralt. Det er derfor rime ligt, uden dog at være principielt tvingende, at starte med at trække en linie fra tekstens aktietegning til den faktiske aktietegning og dens omgivelser.

I følge Erling Olsen 'fejede der i 1840'erne en aktiemani' »hen over landet under indtryk af de spekulationsgevinster, stigningen i nationalbank-aktier-nes kurs havde givet anledning til« (Olsen p. 126). Videre siges det, at der i 1840'erne dannedes en række industrielle aktieselskaber (ibid.), og blandt de på tidspunktet eksisterende industrier nævnes netop garverierne, der ligger inden for den første af de her anførte typer af virksomheder: »De industrigrene, som under denne initialfase havde mulighed for at udvikle sig, var dels brancherne med nær tilknytning til landbrugets produktion, dels virksomheder, som satsede på at dække det brede forbrug af almindelige nærings- og nydelsesmidler, som velstandsstigningen havde givet plads for« (Hansen p. 151).

Der var flere både årsager og anledninger til det industrielle opsving end den nævnte spekulation. En af de økonomiske forudsætninger har været eksistensen af mange små kapitaler, der var disponible for sådanne industrielle forsøg, idet de p.gr.a. kreditinstitutionernes uudviklethed i 1840'erne ikke blev formidlet ind i de større kapitalers kredsløb, men blev stående i umiddelbar nærhed af eksempelvis de småsparere, der med de gode eksportkonjunkturer fik mulighed for at samle sammen. Hertil kom, at liberalis- mens politiske økonomi i disse år vandt frem inden for den progressive del af det eksisterende borgerskab og dets ideologer (cf. Hansen p. 122 ff.). Det udmøntede sig i krav om ophævelse af laugsvæsenet og de dertil knyttede be- grænsninger og privilegier (cf. Hansen p. 126). Organisatorisk samledes disse kræfter i Industriforeningen, der blev dannet i 1838.

Generelt set bedredes kreditmulighederne i 1840'erne og det gav grundlag for forsøg på at omsætte ideologien til virkelighed. Levedygtige var disse tid- lige industrier imidlertid ikke i særlig grad. De var ikke i stand til at kon-

kurrere med de holstenske industrivarer, der efter toldloven 1838 fik status som indenlandske produkter, selv om Treårskrigen i denne henseende betød en hjælp ved for en tid at eliminere den holstenske konkurrence (cf. Engelstoft & Wendt p. 156). I øvrigt finder man i dette konkurrenceforhold en økonomisk baggrund for de liberales konsekvente kamp indtil 1864 (som nationalliberale!) for en udskillelse af Holsten fra kongeriget og en grænsedragning ved Ejderen.

Det er tydeligt, at der fra 1840'erne og fremefter sker en vis industriel opbygning i forhold til tilstanden i 1830'erne (cf. Hansen p. 130). Lige så tydeligt er det dog, at dens omfang var og måtte blive begrænset. Det lave produktivkraftniveau gjorde den danske industri helt konkurrenceudygtig ikke alene i forhold til den holstenske, men i langt højere grad også i forhold til den engelske storindustri, der med sin billige maskinelle produktionsform var helt suveræn i Europa. Dette forhold blev forstærket af, at Danmark havde England som det altafgørende marked for sin landbrugseksport og af den grund var stærkt begrænset i mulighederne for toldmæssig beskyttelse af ansatserne til en dansk industri.

De eksisterende kapitaler³ blev på den baggrund hovedsageligt investeret i landbruget og den dertil knyttede handel, hvor der blev opnået betydelig bedre profiler (cf. Hansen p. 146). Landbruget var imidlertid ikke én ting. Der skete her en hastig udvikling af selvejerbøndernes betydning. Hoveriet og fæstevæsenet var under hurtigt afløsning, og sammenhængende med de mindre gårdejeres stadig større antal og større andel af jorden var godsernes betydning relativt vigende.

I den økonomiske helhed dominerede landbruget afgørende, og det blev forstærket af de gode konjunkturer, som eksportmulighederne til England⁴ afsatte. Industriens betydning var endnu marginal, men den var dog blevet synlig som et af momenterne i den lange udvikling af Danmark fra et halvfeudalt agrarsamfund til et kapitalistisk industrisamfund.

Denne udvikling kom også til syne i en klassestruktur i opbrud. Den herskende klasse i det enevældige samfund bestod af de adelige godsejere, samt embedsmændene, officererne og præsterne. Den sene enevældes bourgeoisie var så godt som udelukkende et handelsbourgeois. Først fra slutningen af 1830'erne gik det dog igen fremad for handelen efter det tilbageslag, som landets deltagelse i Napoleonskrigene havde betydet (cf. Hansen p. 111). Omkring 1850 var bourgeoisiet under en fremrykning, der betød opposition til den gamle overklasse, sådan som det f. eks. kom til udtryk i rigsdagen i modsætningerne mellem de konservative og de liberale. Bourgeoisiets magtmæssige etablering var »kun« under udvikling, og inden for bureaukratiet begyndte den f. eks. først for alvor at slå igennem efter 1860 (cf. Engelstoft & Wendt p. 103).

Foruden bourgeoisiet førte det agrare småborgerskab, selvejerbønderne, sig frem i takt med hoveriets og fæstevæsenets afløsning. Det var disse to klasser, der repræsenterede den samfundsmæssige dynamik, selv om gods-ejeraristokratiet tilpassede sig udviklingstendenserne og vedblev at stå stærkt

økonomisk, klassemæssigt og politisk lige frem til århundredets udgang.

I modsætning til det agrare småborgerskab var byernes småborgere, håndværkerne, vigende, i det omfang de hang fast i resterne af deres feudale erhvervsmæssige organisation, laugsvæsenet. Almuen både på landet og i byen var i sammenhæng med periodens overgangskarakter endnu ikke klassemæssigt konstituerede i væsentlig grad.

II

H. C. Andersens placering i den økonomiske og klassemæssige situation omkring 1850 er helt på de gamle klassers side: det var inden for dem, han i 1820'erne og 30'erne foretog sin individuelle opstigning fra byalmuen til overklassen, i forbindelse med sidstnævnte ikke som økonomisk besiddende, men som stående i et klart tilhørsforhold til den. Hans første underhold var et kongeligt stipendium tilvejebragt af Jonas Collin, en af periodens betydningsfulde embedsmænd. Resten af sit liv færdedes Andersen kun blandt »de bedste og fornemste familier« (Böök p. 107), og efterhånden kom han direkte til at tilhøre de højeste rangklasser. De nævnte familier var dels embedsmandsfamilier (Collin), dels officersfamilier (general Høegh-Guldberg, admiral Wulff), dels af godsejeraristokratiet (familierne Moltke og Holstein). Interessant nok skiftede hans byomgangskreds senere i takt med den samfundøkonomiske magtforskydning: bevægelsen gik fra embedsmandskredse og adelige til de rigeste handelskapitalister (familierne Melchior og Henriques), som da var blevet etableret som overklasse. Denne sidste fase faldt imidlertid på et sent tidspunkt i hans liv, og før 1853 er hans klasse-tilhørssted helt entydigt den gamle overklasse.

III

Hvis vi nu går nærmere på teksten, genfindes her to af de nævnte klasser: et godsejeraristokrati (med militære grader og rangklasseattributter), d.v.s. gammel overklasse, og et borgerskab. Det er bemærkelsesværdigt, at dette sidstnævnte i teksten er repræsenteret ved en industrialist, i betragtning af den beskedne rolle industrien endnu spillede, ikke alene for samfundshelheden, men også inden for borgerskabet, der i overensstemmelse med profitalitetens love udviklede sig omkring andre erhvervsgrene, hvor der på det tidspunkt kunne hentes større fortjenester hjem end inden for industrien. Foruden handelen, der var den specifikt borgerlige erhvervsgren, kunne man for en ordens skyld også nævne, at de gode landbrugskonjunkturer naturligvis tiltrak borgerlig kapital. Der opstod borgerlige godsejere, der havde købt sig ind på de store jordbesiddelser, som de så drev rent kapitalistisk. Høje

grundpriser i forhold til relativt begrænsede kapitaler forhindrede imidlertid denne bevægelse i at blive dominerende. Til gengæld kapitaliserede de adelige godsejere, der havde deres besiddelser gennem arv, efterhånden selv produktionen og blev i takt hermed borgerliggjorte som økonomiske agenter betragtet.

At borgerskabet lidt overraskende fremtræder industrialistisk i teksten kan forklares. Dels *fundtes* der trods alt industrialister, og deres forbundethed med borgerskabets andre fraktioner var ikke uigennemskuelig. Dels var Andersen vel så udenlandsk orienteret, at borgerskabets udvikling i industrikapitalistisk retning til en vis grad var ham bekendt som tidens tegn.

Bourgeoisirepræsentantens hele fremtræden i teksten kræver dog flere bemærkninger. At garverenken ikke repræsenterer laugshåndværket⁵ siger sig selv: hun driver en virksomhed uden selv at være uddannet fagmand endsige mester. Det er en driftsform, som først opstår i og med at virksomhederne bliver funderet på et forhold mellem lønarbejde og kapital. Netop aktietegningen, der ligeledes er en specifik kapitalistisk foreteelse, tydeliggør, at det er en sådan driftsform, der er tale om. Garverenken er simpelt hen ved at skaffe kapital til investering i fremstillingsindustri. Noget andet er så, at arbejdsprocessens stofflige indhold på det pågældende tidspunkt i altovervejende grad endnu var rent håndværksmæssig; det ændrer blot ikke ved produktionsens samfundsmæssige form, den kapitalistiske.

Snarere end at rejse disse spørgsmål vil den litterære læser nok vægre sig ved at bestemme det armodige og sølle fruentimmer som en bourgeois. Trækket må imidlertid ses som et resultat af den for ideologisk betydningsproduktion kendetegnende operation: de kræfter i virkeligheden, som teksten forholder sig negativt til og vil fornægte, bliver transformeret til en skikkelse, der muliggør, at de besejres i læsningen - i dette tilfælde med den blanding af latter, foragt, modbydelighed og overbærenhed, som læseren oplever det fremstillede monstrum med.⁶ Samtidig må man så også huske, at den her foretagne transformation af kapitalistklassen til en garvermadamme med en fed moppe er blevet lettet af, at tidens små industrialister havde en beskeden fremtræden på den samfundsmæssige scene. Det er derfor tilsvarende symptomatisk, at de alligevel bliver tematiseret i en tekst.

Ved siden af godsejaristokraten og den borgerlige madamme optræder der i teksten et fortællende 'vi', som tydeligvis er knyttet nærmest til førstnævnte. 'Vi' er på besøg hos den dekorerede »Gaardeier«, 'vi' modtager madammen i hans fravær, og selv om forholdet ikke er specificeret yderligere tager man vist ikke helt fejl, hvis man intrapolerer et tilhørsforhold til den gamle overklasse a la Andersens. Heri indgår også, at 'vi' ikke er helt i samme situation som godsejeren. »Vi saae det hele ovenfra«, ikke alene skærmydslerne i garverigården, men også den situation og de problemer, som godsejeren og garvermadammen befinder sig i. 'Vi' står udenfor og oven over deres økonomiske affærer. Det er den ene betydning af Andersen-fortællers placering 'oppe'. Den anden betydning hænger sammen med, at Andersen ikke altid havde været 'oppe', men kom 'nedefra'. Heraf hans engament i

det, der sker 'dernelde' og heraf hele tematiseringen af den vertikale problematik.⁷

Den er klart modelleret over det gamle klassehierarki, som Andersen havde sin baggrund i, og som til stadighed lever videre som en grundstruktur i hans betragtning af det sociale univers, altså også her i *Hjertesorg*. Stillet over for det opdukkende borgerskab placerer han i overensstemmelse med den vertikale grundstruktur dette 'nede', og i teksten fremtræder det følgelig med en række af den gamle underklasses kendetegn. Det gælder dens 'materialitet'⁸, som vi finder i karakteristikken »Braknæse og Flæskeryg«, d.v.s. grimhed og tyngde, levendegjort som solid madindtagelse. Videre dens mangel på 'ideale' kvalifikationer: garvermadammens åndelige armod, hendes skriftlige ubehjælpomhed. For Andersen betegnede skrivefærdigheden selve initieringen i overklassen, mens den skriftlige uformuenhed modsvarende bliver knyttet til underklassen, i denne tekst altså indbefattet det spirende borgerskab.

Som led i denne parallelisering og følgelig negativisering indgår også, at borgerskabet gennem sin repræsentant forbindes med 'kvindelighed'. Det feminine er ikke generelt fornægtet hos Andersen, men det bliver kun positivt, når det får skikkelse af små piger, dronninger og opofrende mødre, ikke i forbindelse med madammer. Derfor kan garvermadammen forklare sine åndelige mangler med en henvisning til, at hun er et fruentimmer. Til hendes negative kvindelighed hører endelig, at hun er børnefødende, har børnebørn og har været gift, d.v.s. dybt indviklet i seksualitet og formering, der i bestemte (men ikke alle) konstellationer i Andersens univers falder på plads som noget truende og viderværdigt.

IV

Det var indledningsvis om første del af fortællingen, den som kunne undværes, men dog skulle være god ved at give forkundskaber. Det er rigtigt, for den giver forkundskaber om, hvilke sociale, historiske drivkræfter, der indgår i tekstens problematik. Den »genspejler« konfrontationen mellem to klasser, der på det historiske tidspunkt står over for hinanden som bærere af de vigende hhv. progredierende kræfter i den overgangsfase, hvor den kapitalistiske produktionsmåde vikler sig ud af de feudale rester.

Men billedet gengiver kun til dels de virkelige forhold. Den smuldrende enevældes godsejeroverklasse fremtræder således i sin egen kulturs idealisering alene som en dekoreret jorddrot med digterhof. I virkeligheden var det en klasse med en udviklet økonomisk bevidsthed og adfærd. Dels bekæmpede aristokratiet naturligvis udviklingen af de politiske institutioner (etableret ved jungirundloven 1849), der på længere sigt betød dets afgivelse af magten over statsapparatet. Dels holdt det fast på sin privilegerede grundejendomsbesiddelse med krav om, at den jord, hvor fæstevæsenet blev afløst, skulle til-

falde godsejeren. Og dels hentede det samtidig periodens største profitter hjem fra landbrugseksporten, idet godserne med klar bevidsthed om den moderne markedsproduktions krav og muligheder havde udviklet en høj produktivitet. Den stærke konkurrencestilling opretholdtes indtil slutningen af århundredet og vidner om »det store hartkorns« evne til omstilling efter den økonomiske strukturudvikling.

Alligevel var det en vigende klasse. I landbruget blev den i 1880'erne og 90'erne trængt tilbage af de i andelsselskaber koopererende selvejerbønder, i den samlede økonomi blev landbrugskapitalerne af mindre betydning efterhånden som større kapitaler blev akkumuleret i handel, finans og industri.

Dette var ikke realitet i 1850. Og dog er den komiske garvermadamme en stærkt fortegnet repræsentant for borgerskabet på tidspunktet. Politisk fik det i koalition med de agrare småborgere sit gennembrud med Junigrundloven, hvilket førte videre til den liberalistiske lovgivning i det følgende årti (eksempelvis næringsloven 1857). Økonomisk udvikledes i forlængelse af handelsvirksomhed en borgerlig finansverden, især knyttet til jødiske vekselererfirmaer. Med Privatbankens grundlæggelse i 1857 antog den karakter af en egentlig bankkapital af central betydning for hele den videre økonomiske udvikling af kapitalismen i Danmark. Allerede da var etableringen af industri et godt stykke fra at være et spørgsmål om ydmyge anmodninger om godsejerbidrag.

Andersen kommer ikke i umiddelbar nærhed af disse udviklingslinier, men *Hjertesorg* registrerer deres tidlige fremtrædelse som en konfrontation af to økonomisk-sociale sfærer og to klasser. Alene herved placerer teksten sig på tættere hold af en bredere samfundsmæssig virkelighed end samtidens meste litteratur. Begrænsningen i Andersens synsfelt har naturligvis intet med moralske, intellektuelle eller andre brist at gøre, og en påpegning af begrænsningen har naturligvis lige så lidt med bebrejdelse eller revselse at gøre. Derimod kan den sammenfattende betragtning af den samfundsmæssige virkelighed og Andersens univers føre på sporet af, hvordan sidstnævnte er vokset frem af førstnævnte.

Digterens baggrund i det gamle klassesamfund gav ham ingen muligheder for at begribe det ny klassesamfund og de kræfter, som frembragte det. Den almue, der udgjorde hans oprindelige omgivelser, henlevede i en statisk elendighed, der ikke så ud til at kunne ændres og heller ikke blev det. Først da underklassen i sidste fjerdedel af århundredet omdannedes til et kapitalistisk proletariat, blev en klasse-mæssig dynamik overhovedet en mulig levende virkelighed. På Andersens tid var en negation af elendigheden kun mulig som en individuel flugt fra de udsigtsløse vilkår i fattigdommen. Dette blev hans projekt og opstigningen det stadige tema i hans bevidsthed, også efter at den var lykkedes. Den forståelsesmæssige fastlåsning blev da forstærket af hans tilknytning til overklassen og tilknytningens særlige karakter, begge dele trådte i vejen for indsigter i de samfundsmæssige forhold, der udvikledes omkring ham.

Man kan anstille betragtninger over, hvilke faktorer, der førte til, at den

lille Hans Christian så beslutsomt fattede sin dristige plan og realiserede den. Det kan være vanskeligt at bringe dem på en bane, hvor de kan få videnskabelig grund under fødderne. Det vil let blive en kredsen om den Underfulde og Enestående forskellighed, som adskilte Andersen fra de tusinder af klassefæller, der blev fastholdt i elendigheden. Spørgsmålene om hvorfor Andersen havde sin ekstraordinære sociale ambition, og hvorfor han blev en kunstner for Herren, finder imidlertid deres mest fornuftige besvarelse, hvis de stilles som spørgsmål om socialisering dels den klassemæssigt og historisk specifikke, dels den eventuelt individuelt specifikke afvigelse herfra. Studier i den retning vil givetvis kunne bringe »den individuelle rest« ind under socialvidenskabens bearbejdning og belysning.

Selv om man foreløbig lader dette felt stå åbent, kan man følge den udformning, Andersens begribelse af den sociale omverden får. Klassestrukturen indgår primært ikke direkte i hans bevidsthedsunivers, men bliver ligesom fordoblet til en kulturel, åndelig struktur, som han først og fremmest forholder sig til. Baggrunden for denne forskydning er hans særlige kunstneriske målrettethed, og hans senere stilling som kunstner med basis i overklassens fastholder den. Hans stræben går ikke ud på slet og ret at blive økonomisk medlem af overklassen, men på at få del i den åndelige rigdom og skønhed, som var overklassens kulturelle pryde. Klassehierarkiets åndelige fordobling bliver i konsekvens heraf til et tematisk hierarki med de ideale værdier foroven, de profane materielle sager forneden, og dette hierarki dominerer som en grundstruktur i hans bevidsthed.

Andersen måtte med sin baggrund opleve klassesamfundet som en statisk pyramide. Når oplevelsens tyngdepunkt forskydes til klassepyramidens åndelige fordobling, forstærkes statikken, de åndelige absolutter står fastere end deres jordiske ophav. Forståelsen kommer derved i højere grad ud af trit med de egentlige drivkræfter i den sociale virkelighed. Idet de åndelige kategorier og hierarkier løses og selvstændiggøres fra deres klassemæssige udspiring, opstår logisk muligheden for modsætninger og spændinger mellem de to systemer i en mulighed som historisk bliver til virkelighed, når den samfundsmæssige udvikling skrider frem på en måde, der medfører ændringer i klassestrukturen. Det var det der skete omkring 1850.

V

Der skulle nu være givet nogle forkundskaber til en grundigere forståelse af de forkundskaber, som Andersen meddeler, inden han går over til den anden og vigtigere del af fortællingen. I forhistorien fremstiller han sin oplevelse og forståelse af den historiske situation, hvor den ny borgerklasse dukker op i det sociale liv. I konsekvens af den som åndeligt hierarki fordoblede gamle klassestruktur, der præger hans bevidsthedsform, opleves situationen overvejende som et åndeligt modsætningsforhold. Bourgeois'en fremtræder som åndeligt uformuende, som bærer af de negative, materialistiske kvalifikationer, som er underklassens skikkelse i det åndelige univers. Imidlertid trænger de økonomiske realia også ind i billedet i egen skikkelse. Enken kommer i et

økonomisk ærinde, bourgeois'en henvender sig til overklassegodsejeren i dens egenskab af kapitalbesidder og ikke som bærer af åndelige rigdomme. Det bliver en aktualisering af muligheden for den modsætning mellem det økonomiske og det åndelige hierarki, der ligger som en immanent trussel mod Andersen-universets forankring i realiteternes verden, d.v.s. i klassestrukturen. Andersen oplever den historiske situation som en udfordring til den gamle overklasse af formen: den står i et valg mellem at være tro mod de åndelige værdier eller at forråde dem ved at indlade sig økonomisk med de åndeligt armodige kapitalistspirer. Endnu har den ikke markeret sit valg, situationen er i Andersens forståelse åben, manifesteret ved godsejerens fravær og ved den afsluttende opfordring, der operer med et enten-eller. Herom senere.

Dette skulle være en belysning af, hvilken historisk samfundsmæssig situation Andersen oplever og fremstiller, og hvorfor den får den bestemte udformning i hans forståelse og i hans tekst. Hvad er det så der sker i fortællingens anden del?

VI

Moppens død. Den kan opfattes som et forskud på den skæbne, Andersen forudser borgerskabet blive til del eller i hvert fald kunne tiltænke den. Vigtigere end det ironisk-fromme ønske har »*Moppen døde!*« som funktion at introducere en belysning af den oplevede situation ud fra en belysning af den ny klasses dødspraksis. *Hjertesorg* gentager hermed den særlige betydningsinvestering i døden, som Torben Grodal har analyseret⁹ i en række andre Andersen-tekster: lidelsen og som dens kulmination den blindt troende henvivelse til døden som vejen til frelse.

Der går en lige linie fra enken til hendes børnebørn, ligesom de to dele af gården er to sider af samme sag: både i garveriet og i den praktiske ynglingsarrangementer bliver der slået mønt af døden, den profaneres. Enken tjener penge på døde dyr, og med bukseknapperne som let gennemskuelige møntmetaforer gør drengen det samme. Der fungerer her endvidere en modsætning mellem den ny klasses pengeøkonomiske aktivitet og den mere »naturlige« rigdom, der i Andersens forståelse knytter sig til den gamle overklasse.

Den store hob, børnene i fortællingen, går ind på denne økonomi og går ind i en dertil svarende dødspraksis: nysgerrig beskuelse i stedet for ædel lidelse og dyrkelse. Først betales der entré, og så danser de omkring graven, pyntet med potteskår og en halv ølflaske med halsen op. Den glade og lette dans manifesterer sensualisme og materialitet (cf. Grodal loc. cit.), og helt ned i en detalje som ølflaskens placering kommer det til udtryk, hvordan der er tale om en fortrængning og fornægtelse af lidelsen. Skårene skjules, modsat f. eks. fortællingen *Anne Lisbeth*, hvor titelpersonen som bod med sine bare hænder graver en grav ved hjælp af glasskår, d.v.s. går vejen over lidelsen frem til lutringen i pagt med døden. Heroverfor betegner børnenes letsindige dans vejen til fortabelse.

Børnenes gøremål manifesterer ikke alene en negativ dødspraksis som karakteristisk for den ny klasse, men også en negativ seksualpraksis. Lige som madammens ægteskab og den dermed forbundne fornering indgår i hendes materialitetssyndrom, således leger børnenes bryllup, hvis betydning bliver grotesk overeksponeret ved 'Flæskeryggen's' deltagelse i ritualen som brudepige.

Det er vel det, moppen dør af, men det standser ikke løjerne. Efter det seksuelle ritual kommer det økonomiske, udstillingen af graven. Også metaforikken væver de to praksisser sammen. Bukseknapperne er ikke blot pengetegn, men også seksualtegn. Det der gav adgang »var noget enhver Dreng havde«, men ikke pigerne, de må gå i par med drengene for at komme ind. Det er det, den yndige lille pige ikke gør, og det giver hendes seksualnegatoriske positivitet.

Fiktionen bærer ikke igennem på dette sted. Inden for den er det ikke forklarligt, hvorfor hun ikke »gifter« sig til et adgangstegn. Hendes tematiske funktion som bærer af positiviteten sætter sig uformidlet igennem. Hun står uden for den negative døds- og seksualpraksis, hun er den materielle plumpheids ædle, skønne, sfæriske modstykke. Metaforikken gør det tydeligt. Hun er alt andet end 'Flæskeryg', hun er yndigt skabt, hun har »det deiligste krøllede Haar og Øjne saa blaae og klare, at det var en Lyst«. I Andersens kristent farvede univers er himlen den ideale ædelheds apoteose, og det himmelske tilhørsforhold viser sig i disse øjne. Hertil kommer så igen lidelsen, hendes gråd og sorger. Ovenfra set, »ja saa kunne vi lee af dem!«. Men latteren går ikke på, at sorgerne er små. Derimod er dens baggrund forvisningen om, at sorgen, den påtvungne lidelse, fører frem til frelsen. Ved at stå uden for den materialistiske sfære knyttes hun til den rette vej. Udelukkelsen er tvangsmæssig og opleves som smerte, men 'vi' ved bedre, nemlig, at materialitetsfornektelsen og lidelsen, som en højere styrelse står bag, bekræfter pagten med det ædle, ideale, i sidste ende frelsen. *Per aspera ad astra* nok en gang.

VII

Andersen registrerede et mønster af vigtige træk i den samfundsmæssige situation omkring 1850, borgerskabets opdukken og dets modsætning til godsejeraristokratiet. Men med en nødvendighed, der udsprang af hele hans baggrund, måtte han opleve konfrontationen alene i den fremtrædelsesformer og ikke i perspektivet af den bagvedliggende væsenssammenhæng, den uomgængelige udvikling fra feudalsamfundet til det kapitalistiske samfund. Men en »oplagthed«, der udsprang af hans placering som kunstner, som rendyrket »åndsmenneske«, oplevede han mere specifikt situationen i åndskategorier. I fortællingens første del viser det sig i skildringen af borgerskabet, som først og fremmest er kendetegnet af en åndelig uformuenhed, der er abso-

lut negativt valoriseret. Fortællingens anden del fortsætter og udfolder denne fremstilling. Der finder en udmaling sted af kapitalistklassens døds- og seksualpraksis, og derefter træder så tematikkens positive instans ind i den delige lille piges skikkelse. Anden dels indhold er således en klassisk ren tematisk struktur, hvor den positive instans så til sidst får en ekstra understregning med fortællerens explicitte forvisning om frelsesperspektivets uforandrede gyldighed: lillepigens sikre forlening, hinsides sorgerne, med de himmelske magter.

Men fortællingen er andet end et amplificeret »åndeligt svar« på en socio-økonomisk problematik. Førstedelen lukker som beskrevet direkte de økonomiske spørgsmål ind i fortællingen, madammens konkrete ærinde står sandelig ved magt og forflygtiges ikke. Her fastfryses situationen imidlertid som åben, idet godsejeren ikke tager stilling til hendes henvendelse inden for teksten. Den lægger det op til hans, aristokratiets, afgørelse »efter« teksten, hvad der skal svares. Teksten er da både logisk og manifest en påmindelse og en henvendelse til det aristokrati, der skal træffe afgørelsen, d.v.s. vælge en økonomisk praksis i den bestemte situation. Efter at have fremstillet en antagonistisk modsætning mellem de ideale værdier - den gamle overklasses åndelige fordobling - og den ny klasse med dens anti-ideale praksis opstiller teksten et diskjunktivt handlingsalternativ for denne overklasse: I kan enten være tro mod de ideale værdier (og det vil økonomisk svare til et forsøg på at fastholde status quo) eller indlade Jer med den ny pengepøbel. Eller anderledes formuleret: hvis I gør det sidste forråder I det første. Men det er mere raffineret end et simpelt alternativ. Den forsørent-subtile Andersen får nemlig tilføjet, at valget af idealiteten forudsætter en dokumentation af, at den vælgende selv besidder den, d.v.s. har så meget ånd, at han forstår den åndfulde tekst. Derfor: »Den, som ikke forstaar den, kan tage Actier i Enkens garveri«.

VIII

Afslutningsvis vil jeg placere den foretagne analyse af *Hjertesorg* i forhold til en skitseansiglig strukturering af det tekstanalytiske arbejdsfelt, sådan som dette må bestemmes på et socialvidenskabeligt grundlag.¹⁰

Den foreliggende analyse beskæftiger sig med at afdække de indvirkende forbindelseslinier fra den historisk-samfundsmæssige virkelighed, der er tekstens baggrund, til teksten som en specifik betydningsstruktur. Hovedelementerne er en analyse af de samfundsmæssige forhold, der har været virksomme i tekstens tilblivelse, af formidlingsinstansen i denne indvirkning (individet Andersen som medium for sociale kræfter) og endelig af den tilblivne teksts betydningsstruktur. Hele dette område omfatter en lang række delemler, som kunne være udforsket langt mere detaljeret end det er gjort, helt bortset fra dem, der slet ikke er blevet taget op. Samfundsanalysen kunne indbefatte de bredere samfundsmæssige bevidsthedsformer, offentlighedsstrukturen, dannelses- og den filosofiske tradition, og »den litterære institution« på tids-

punktet. Det er oplagt, at disse forhold har haft væsentlig indflydelse på udformningen af Andersens oplevelse og forståelse af den sociale virkelighed. Det tilsvarende gælder i forbindelse med formidlingsinstansen Andersen særlige baggrund og placering i samfundet, de snævert individbårne faktorer. Socialiseringsproblematikken som det videnskabelige fundament for studiet af disse spørgsmål er tidligere blevet nævnt.¹¹

Endelig er det klart, at der er foretaget en afgrænsning i den egentlige tekst-analyses emne. Det gælder på den ene side over for det øvrige forfatterskab, hvor kun tematiske og metaforiske hovedlinier er blevet inddraget. *Hjertesorg* har derudover en række mere specifikke anknætningspunkter til andre Andersen-tekster. Det ville således være nærliggende at udarbejde forbindelsen til de kronologisk nærmest efterfølgende fortællinger *Alt paa sin rette Plads!* og *Nissen hos Spekhøkeren*. Allerede i førstnævnte modificeres *Hjertesorgs* udsagn om den bagvedliggende sociale problematik. Fornægtelsen af de økonomiske nødvendigheder og den absolutte hævvelse af de ideale værdier mildnes, der udtrykkes en fornemmelse af, at disse positioner kan være en farlig sag og permanent set en umulighed: »derfor har man den Talemaade »at stikke Piben ind!«, som der står til sidst. I *Nissen hos Spekhøkeren* kommer han så frem til en pragmatisk anerkendelse af de økonomiske nødvendigheder: »Vi ... gaee... til Spekhøkeren - for Grøden«, vel at mærke.

På en anden side er der foretaget en tekstanalytisk begrænsning over for betydningslag i *Hjertesorg*. Den humor og ironi, der gennemsyrrer teksten er ikke blevet gjort til genstand for selvstændig undersøgelse. Man vil i den forbindelse kunne komme nærmere på de særegne og morsomme gester, hvormed Andersen får sine tematiske strukturer ud mellem sidebenene, på hans mange subtile, men ikke uigennemskuelige masker, hans ironiske dækken sin ind¹² og endelig alle disse »knebs« sammenhæng med digterens prekære forhold til det klassepublikum, hvorefter hans succes og eksistens afhænger. Her vil også niveauet af hans bevidsthed om betydningen af de ting, han skriver, skulle bemærkes.

Hermed støder vi op til et nyt analytisk hovedområde, som har ligget helt uden for denne undersøgelse: tekstens funktion, når den læses. Muliggjort af, at teksten i sine egenskaber af læsningsemne udgør et betydningspotentiale, vil det i forskellige historiske og klassemæssige sammenhænge være forskellige betydninger, der realiseres. En læsefunktionsanalyse vil derfor skulle fundes i en historisk-samfundsmæssig undersøgelse af de sociale kræfter, som har frembragt den bestemte læsning, betydningsrealisering, der analyseres. Der er således analyserbare årsager til *Hjertesorgs* betydning i 1850'ernes litterære offentlighed, såvel som til eksempelvis dens helt anden betydning i de læsninger, der i det sidste årti er blevet anlagt af faglitterater.¹³

Ovenstående er en bearbejdelse af et oplæg til Litteraturvidenskabeligt seminar, november 1972, ved Institut for litteraturvidenskab, Københavns Universitet.

NOTER

1. Den anvendte tekststudgave er H. C. Andersen: *Samlede Eventyr og Historier*, Bd. II, Gyldendals Tranebøger 1962, pp. 62-64.
2. Jfr. følgende kommentar i H. C. Andersen: *Eventyr og Historier. Kritisk Udgave med Kommentar ved Hans Brix og Anker Jensen*, 3. Bd., Gyldendal 1943, p. 413: »Hjertesorg. Udkom 1853. Motivet til Eventyrets første Del findes i en Dagbogsoptegnelse 26/5 1847 på Glorup: »- da kom en Madam fra Nyborg; hun vilde tale ene med mig; jeg lod hende komme op paa mit Værelse; det var om at tage Aktier i hendes Garveri; jeg lod hende slaa Konvolut om Ansøgningen og skrive uden paa til Excellencen Moltke, Ridder af Elephanten, Storkors af Danebroge, etcetera - sagde jeg; det var hende svært at skrive det første; »jeg er kun et Fruentimmer,« sagde hun; men da hun kom til etcetera, standsede hun - sukkede og skrev »extta!« HBS 1.«
3. Det burde måske tilføjes, at størstedelen af den i produktionsmidler placerede samfundsmæssige rigdom, den dyrkede jord, endnu ikke havde antaget egentlig kapitalform, men først var ved at gøre det i takt med hoveriets erstatning med lønarbejde, en udvikling, der blev formidlet gennem en stærk forbedring af realkreditte i disse år. Loven om oprettelse af kreditforeninger og lånekasser for grundejere blev vedtaget 1850.
4. Disse var som bekendt forårsaget af den stærkt akkumulerende engelske industrikapital, der udviklede sig i en sådan grad, at kornimport fra 1840'erne blev en nødvendighed for reproduktionen af den industrielle arbejdskraft. Cf. om problematikken f.eks. kap. 5 & 6 i E. J. Hobsbaw: *Industry and Empire*, Penguin, 1969.
5. Sådan bliver hun, p.gr.a. en naturaliserende læsning af *tekstfiguren*, opfattet af Peer E. Sørensen i hans *H. C. Andersen & Herskabet*, GMT 1973, p. 154. Om den heri bragte analyse af *Hjertesorg* cf. i øvrigt note 12 nedenfor.
6. Denne mekanisme i tekstproduktion er nært beslægtet med drømmearbejdet i Freuds teorier, især i forb. m. drømmens funktion som ønskeopfyldelse. Cf. eksempelvis *Drømmetydning*, Hans Reitzel 1965.
7. Cf. Sørensen op.cit. p. 102 f.
8. Modsætningen mellem 'materialitet' og 'idealitet' anvendes her som kategori i det tematiske beskrivelsesapparat. Senere i analysen belyses den historisk samfundsmæssige baggrund for *Andersens* »anvendelse« af denne tematiske struktur. Derimod kommer jeg ikke ind på den nært beslægtede filosofiske og bredere tankestrukturelle traditions mere almene samfundsmæssige oprindelse.
9. Cf. »Den eventyrlige nekrolatri« in: *Tekstanalyser*, Munksgaard 1971.
10. Om tekstvidenskabens socialvidenskabelige begrundelse ef. Peter Madsens artikler *poetik* nr. 19 og nr. 20, 1973.
11. En udarbejdelse af socialiseringsproblematikken og dens relation til tekstproduktion og samfundsmæssige bevidsthedsformer findes i Ralf Pittelkow: *Rationalitet og erfaring*, duplikat, Institut for litteraturvidenskab, Kbh. 1973.
12. Den tidligere nævnte *Hjertesorg*-analyse af Peer E. Sørensen søger at nå en forståelse af teksten ud fra et begreb om »den ironiske diskurs«. Analysen er uhyre indholdsfattig og lidet oplysende, idet den i teksten stort set kun kan få øje på, hvad der kaldes en »erkendelsesrelativisme«. Ironien bliver over- og fejleksponeret, da den ikke begribes i sammenhæng med tekstens centrale indhold, som analysen slet ikke kommer på hold af.
13. I nykritikkens glade dage i 60'erne blev der foretaget, desværre upublicerede, *Hjertesorg*-analyser, hvor vægten blev lagt på minutiøse undersøgelser af fordelingen af hypotaktiske og paraktaktiske konstruktioner. Andre skærpede en række øvrige teksttagtelser til yderste for at dirke den gådefulde tekst op. Senere (i *Kritik* nr. 14, 1970) greb Jens Smærup Sørensen om nælden ved direkte at forholde sig til det, som også havde animeret de andre undersøgere: at fortællingen opererer med en bestemt forståelse, som læseren skal nå frem til, hvis han ikke vil afsløre sig som dum. Smærup Sørensen lod skinne igennem, at han lå inde med denne forståelse; han antydede, at den havde noget med 'écriture' at gøre, men mere ville han ikke fortælle.

Litteraturfortegnelse

- Andersen, H. C.: *Samlede Eventyr og Historier*, Bd. II, Gyldendals Tranebøger 1962.
- Andersen, H. C.: *Eventyr og Historier*. Kritisk Udgave med Kommentar ved Hans Brix og Anker Jensen, 3. Bd., Gyldendal 1943 (1931).
- Böök, Fredrik: *H. C. Andersen*, Fremad 1967 (1939).
- Engelstoft, Povl og Frantz Wilhelm Wendt: *Haandbog i Danmarks politiske Historie fra Freden i Kiel til vore Dage*. 1933.
- Hansen, Svend Aage: *Økonomisk vækst i Danmark*, Bd. 1 1720-1914, 1972.
- Hobsbawm, E. J.: *Industry and Empire*, Penguin 1969.
- Madsen, Peter: *Litteraturvidenskab og socialvidenskab*, in: poetik 19, 1973.
- Olsen, Erling: *Danmarks økonomiske historie siden 1750*. 1967 (1962).
- Pittelkow, Ralf: *Rationalitet og erfaring*, duplikat, 1973.
- Sørensen, Peer E.: *H. C. Andersen & Herskabet*, GMT, 1973.
- Sørensen, Jens Smærup: *Andersen*, in: Kritik nr. 14, 1970.
- Tekstanalyser*, Munksgaard 1971.